

ENDEVINALLES DE SANTANYÍ, ES LLOMBARDS
I SANTA EULÀRIA DES RIU

Cosme Aguiló
Institut d'Estudis Catalans

1. *Qüestions preliminars*

1.1. *Presentació*

Quan a les Illes Balears consumíem bàsicament només allò que produïa la terra, quan estàvem ancorats en el solar nadiu, sense viatjar ni rebre visitants externs, quan els costums seguien per inèrcia i amb lentitud d'eruga uns sistemes de vida seculars i la llengua catalana amb una riquesa calidoscòpica d'interminables varietats era senyora i majora de gairebé tots els espais vitencs, ens entreteníem amb qualsevol cosa. No teníem gelera ni televisor, només llenya i perxa generosa de porquim. Els hiverns eren freds i els llits humits, però les relacions humanes eren càlides i vora el foc de la llar, o sota la volta estelada de les belles nits d'estiu, hi havia temps de sobra per xerrar i contar coses. El llenguatge era un dels mitjans més a l'abast per a l'entreteniment de grans i petits. Cançons, rondalles, embarbussaments, històries de tota mena, narracions lúdiques, així com també endevinalles, brollaven dels llavis de les persones més entrades en anys per acontentar una infantesa que escoltava atònita i que jamai romanía associada. Els nous temps, anivelladors, enemics acèrrims de la diferència, han sedimentat una garbera de coses massa belles sota la crosta de l'oblit i dins la conca pregonada del temps, que ha partit com la bala. Les endevinalles no s'han alliberat del naufragi. Per això, la intenció d'aquest treball, és la de rescatar amb el cercapous de la memòria totes les que, amb temps i palla d'ordi, encara es poden fer surar cap a la llum diürna.

1.2. *Què entenem per endevinalla?*

El *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC2) defineix així el mot: «Enigma per entretenir-se a endevinar-lo». Els materials obtinguts permeten afegir detalls a la definició: 1. Es planteja mitjançant un text no gaire extens. 2. Per regla general és en vers. 3. La metàfora, de vegades ben surrealista, hi té un paper important. 4. Al final, es dona una resposta que constitueix la solució de l'enigma.

El TermFolk la defineix d'aquesta manera: «Fórmula que al·ludeix a un referent que el destinatari ha d'identificar».

1.3. *Sobre la denominació popular*

Les creacions orals (i també escrites) que estudiam es designen generalment amb el nom d'*endevinalles*, que deu ser, pens, el que té més extensió geogràfica, tot i

que no he fet cap recerca en aquest sentit. El mot, però, pel que sé d'una publicació, és masculí a Menorca, *endevinalls*, i a Santanyí en deim *endevinatalls*, òbviament, tots tres noms pronunciats amb els efectes de la iodització. És sorprenent el de *gloses pollencines*, que en donen a Algaida, sense que sapiguem per quina raó.¹

1.4. L'espai de la recerca

Pot resultar estrany que l'àmbit d'estudi contempli dues localitats mallorquines i una d'eivissenca. Els indrets elegits tenen la seva raó de ser. Partesc d'uns coneixements propis adquirits durant la infantesa a Santanyí, ara ampliats mitjançant algunes petites entrevistes fetes a informants de la mateixa vila. Les que provenen des Llombards, una població allunyada a tres quilòmetres de la meua, m'arribaren a través de dos escrits, la majoria en uns quaderns elaborats per una dona que havia entrevistat en nombroses ocasions i unes altres, poques, inserides en un cançoner que fou publicat no fa gaire en col·laboració amb un altre investigador. Des d'Eivissa foren arreplegades de viva veu d'una dona en una ocasió diferent. Més endavant esplanaré detalladament la identitat de tots.

1.5. Les fonts utilitzades i els materials obtinguts

Qualsevol persona que s'hagi dedicat a pouar dins fonts orals sap a la perfecció que un recull mai no és exhaustiu. Així i tot, i sabent que sens dubte hi ha més materials que no han aflorat, podem dir que el petit corpus arreplegat és ridícul si es compara amb tot allò que en el primer terç del segle xx encara estava en circulació.

Bàsicament són fonts orals. En el cas de Santanyí, partesc d'uns coneixements sobre el tema, nou unitats, en concret (més una altra considerada només com a variant), adquirides en part durant la meua infància i ampliades posteriorment de manera natural. La recerca efectuada recentment ha permès afegir als meus coneixements inicials vint-i-dues noves unitats (més dues variants) procedents de set informants santanyinens, conformant un total de trenta-una, més tres variants.² Les endevinalles des Llombards parteixen de dues fonts escrites: el gruix més important (onze unitats més una variant) prové d'un dels quaderns escrits que vaig heretar dels familiars d'una molt bona informant, després del seu traspàs, la qual havia entrevistat en nombroses ocasions.³ Les altres (dues més una variant) foren transcrites i publicades entre les gloses d'un cançoner recopilat per Mn. Clar (Aguiló & Adrover

2021: 78-79, 107). En total són, per tant, tretze més dues variants. Les de Santa Eulària des Riu foren recollides oralment el 2004 d'una dona que era present en una entrevista per a l'*Atlas onímic de les Illes Balears*, obra d'Antoni Mestre i de l'autor.⁴

1.6. Aspectes temàtics

El coneixement del món camperol és constatable en nou endevinalles. N'hi ha set que es vinculen a la naturalesa (flora, fauna i meteorologia). Nou tenen relació amb l'etnologia (objectes, religió, vestimenta, costums i navegació) i tres toquen temes escatològics. És en l'erotisme on es desplega el gruix més important, amb setze ocurrences. Totes excepte una són endevinalles de doble clau,⁵ és a dir que la resposta sembla vinculada a l'erotisme, però la que finalment es dona no hi té res a veure. Només una es troba íntimament lligada al sexe.

1.7. Aspectes lingüístics

Vegem ara algunes de les característiques de la llengua. No és imprescindible que apareixin en l'escriptura. Del vocalisme destacarem les formes assimilades *home* > *homo*, tancaments com *entès* > *intès*, *samarra* > *ximarra* (a més de la palatalització) i la pròtesi de *comparat* > *acomparat*. Del consonantisme, la caiguda d'alveolar sonora intervocàlica, *camisa* > *camia*, ioditzacions com *batall* > *batai*, *vermellot* > *vermeiot*, etc., monoftongació de *quan* > *com*, i d'Eivissa la conservació d'antics proparoixitons llatins, *hòmens*, el manteniment de la lateral etimològica en *palm* i la paragoge velar de *criic* (PI del verb *criar*). De la morfologia, la presència excepcional de l'article arcaic, *lo*, *los*, i les més freqüents de l'estàndard i el salat, el possessiu arcaic analògic *mu* en *mumare*, i d'altres que apareixen fora dels casos de parentesc, *mon senyor*, *son fruit*. Hi ha canvis verbals motivats per exigències de rima: *discorre* > *discorreix*; o per ús de lèxic arcaic o en clar retrocés: *cotilla*, *encaradís* 'capritxós', *fossa* 'tomba', *ufana*, *bastiment* 'vaixell', *polit* 'bell', *demble* 'tarannà', *encrancar-se* 'arrapar-se', enganxar-se amb les urpes', *escaravat* 'escarabat'. Hi ha una metàtesi en *insturment*. Les interferències de l'espanyol es manifesten en el pronom *lo* i en mots com *vamos*, *eixemplar*, del castellà *ejemplar*, usat amb el sentit de 'parió, paral·lel'. Segurament són imputables a la interferència els plurals en *-os* dels tipus *punxentos* i *tripotrapos*.

2. Els materials obtinguts

Els paral·lelismes amb unitats d'aquest mateix recull s'indiquen entre parèntesis precedits del signe =. Les solucions, per tal de no fer-les tan visibles es posen al final de cada unitat en cos de lletra 8. Les afinitats amb altres reculls s'indiquen al final entre parèntesis. Per tal d'ajustar-nos a l'espai disponible, deixam per a una altra ocasió la publicació d'aquestes afinitats.

⁴ Es tracta de Francesca Riera.

⁵ Don les gràcies a Caterina Valriu per les ensenyances terminològiques sobre el tema.

¹ Agraesc vivament la informació a Gabriel Oliver, *Majoral*.

² Són aquestes persones (rere cada nom indicam el nombre d'unitats aportades + les variants): Francesca Aguiló (2), Bartomeu Barceló (1), Maria Bonet (3), Magdalena Ferrer (3+1), Isabel Vidal (2), Miquel Vila (10+1), i Margalida Vila (2). Regraciam vivament la bona predisposició de totes aquestes persones i de les esmentades en les dues notes següents. Faig una menció especial a l'ajut proporcionat per Andreu Ponç en deixar-me consultar els exemplars que conserva de *La Roqueta* i del *Suplemento Infantil de Correo de Mallorca*. Moltes gràcies a tots. Un altra mostra de la meua gratitud es troba a la nota 7.

³ Es tracta de Maria Vidal Salom (1894-1981).

2.1. *Santanyí*

2.1.1. Una cosa que no és cosa,
que per tot el món se posa. *La fosca.*

2.1.2. Una capsa blanca
que s'obri i no se tanca. (= 4.3.6). *Un ou.*

(Camps 1986: 295, núm. 2; Artà. Ginard 1967: 334, núm. 227).

2.1.3. Una caseta
plena de rabassetes.
Ni són verdes
ni són seques. *La boca amb les dents.*

(Camps 1986: 310: núm. 113).

2.1.4. Un camp, ben llaurat,
que punta de rella mai ha tocat. / que punta de rella no ha tocat. *Una teulada.*

(Camps 1986: 297: núm. 18).

2.1.5. Un llençol, ben apedaçat,
que punta d'agulla no ha tocat. / que punta d'agulla mai ha acabat. *El cel tavellat, conegut popularment com sa Vinya de Sant Martí.*

(Camps 1986: 298: núm. 20).

2.1.6. Dos germans: vuit morros. *Un llum dòli.*

Es troba sense cap divergència a SICM, 7: 21.09.1933. Cal saber que el llum dòli o llum d'encruia (< *cruïlla* < *CRUCICULA*) és format per dos cossos bessons de quatre puntes cadascun.

(Abrinas 1973: 269).

2.1.7. Dos punxentos,
dos lluentos,
quatre tripotrapos
i un arruixador de mosques. *Un bou.*

Es localitza sense cap divergència a Artà. (Ginard 1967: 321, núm. 57).

(Santa Eugènia. Ginard 1967: 329, núm. 163).

2.1.8. És verd i no és juevert,
és groc i no és albercoc,
du corona i no és capellà. *Una figa de moro.*

Cal saber que té corona com en tenien no fa molts anys els capellans tonsurats.

(Camps 1986: 296: núm. 6; Manacor. Ginard 1967: 323, núm. 85).

2.1.9. És verd i no és juevert,
és groc i no és albercoc,
fa ones i no és la mar. *El sembrat.*

(Camps 1986: 296: núm. 5).

2.1.10. Pas la vida donant voltes,
caminant a poc a poc,
però per més que camín,
sempre som al mateix lloc. *Un rellotge.*

2.1.11. En compr un pam,
en menj un pam,
en tir un pam. (= 4.3.8). *Un plàtan.*

2.1.12. Tres senyoretetes
ballen dins un plat,
cotilleta verda
i vestit morat. *Tres alberginies dins un plat.*

Cotilla. DCVB. «Faixa ampla de tela, reforçada amb branilles amb les quals les dones s'estrenyen el cos per deixar ben dibuixada la corba dels pits i el ventre». Segons un informant de Santanyí les branilles es feien amb barbes de balena.

(Binissalem. Ginard 1967: 321, núm. 60; Variants a Biniamar, Montuïri, Felanitx, Palma, Llucmajor, Santa Margalida i Artà; SICM, 137: 02.04.1936; Camps 1986: 302, núm. 59).

2.1.13. Antany era filla,
enguany ja som mare:
he pujat un fill
que és fill de mumare. (= 4.3.1). *Una al·lota que alleta el seu germà.*

2.1.14a. Enteniment discorreix
a lo que et demanaré:
quin instrument fa es fuster,
que no l'emptra el qui el fa fer
i el qui el fa no se'n serveix
i el qui l'emptra no coneix
si està malament o bé? (= 3.2.1).

2.1.14b. No siguis encaradís
deixa la mala quimera,
que es fosser o sa fossera
esperen per dar s'avis.
Són quatre posts de figuera
clavades davant i darrere
amb tatxetes de París,
dos cantons de sa pedrera,
allà et clavaran amb guix.
Pensa bé i considera
que has tornat amb so cap gris. Un baül.

Els baüls antics més modestes eren de figuera. Les *tatxes de París* són tatxes d'entapissar. Quan enterraven dins clots de terra, feien una mena de caixó amb cantons, segons un informant santanyiner.

2.1.15a. Vós que sou un home entès,
que de llest passau sa mida:
quin és l'animal qui crida
quan té la carn consumida
i quan és viu no diu res? (= 3.2.6).

(Camps 1986: 299, núm. 31).

2.1.15b. Jo no som tan innocent
que no et pugui contestar:
aquest animal està / aquest animal se fa
en es fondo de la mar / per los fondos de la mar
i, si el voleu sentir cantar, / i si el vols sentir cantar
pes cul li heu de dar vent. / pes cul li has de bufar. Un corn de peixater.

(Montuiri. Ginard 1967: 333, núm. 212; Variants a Banyalbufar, Sant Llorenç, Bunyola, Inca, Maria, Sineu, Artà, Deià i Manacor).

2.1.16. Campanes sense batall
em donen poca alegria.
Quina cosa és la que cria
cada cent anys a migdia,
sense tenir mascle mai. El segle.

No s'entén que es digui que el canvi de segle és a migdia.

2.1.17. Una cosa que de dia penja i en sa nit cavalca. Un ferroparet d'una porta.

2.1.18. Una olla de test,
cobertora de carn.
Quan està tapada,
ses tallades hi van. Un orinal.

Cal saber que els orinals més antics eren de ceràmica.

(Abrinas 1973: 269).

2.1.19. Pelut per defora,
pelut per dedins.
Alça sa cama
i posa-la-hi dedins. (= 4.3.10). Un calcetí.

(Manacor. Ginard 1967: 328, núm. 142).

2.1.20. Enmig de dues penyes,
hi canta un ermità.
El senten i no el veuen
i no el poden agafar. Un pet.

(Camps 1986: 298: núm. 26; Abrinas 1973: 269).

2.1.21. Sa criada hi va anar
amb allò badadot
i l'amo l'hi va posar
allò vermellot. Ompliren de carn sangonosa la senalleta que la criada portà a la carnisseria.

2.1.22. Com més llarg i gruixat és
a la fadrina més li agrada,
quan l'hi posen no diu res
i quan l'hi lleven reclama. Un cordoncillo d'or.

(Llucmajor. Ginard 1967: 319, núm. 36).

2.1.23. Es frares del Carme

tenen una arma,
d'un cap pelut,
de s'altre pelat,
l'entren eixut

i el treuen banyat. Una ploma d'oca, la que es mullava antigament dins un tinter per escriure.

(Deià. Ginard 1967: 323, núm. 81; Camps 1986: 300, núm. 45; 301, núm. 53).

2.1.24. En es cap hi té una mossa,

no menja, ni beu, ni riu;
l'enterren de viu en viu

i quan és mort surt de sa fossa. El membre viril.

2.1.25. En Ringorrango va empinando,

més de cent que van amb ell,
tots van vestits de vermell,

tret d'en Ringorrango vell. Un cirerer ple de fruita madura.

2.1.26. En es lloc de Bendinat

tenien un ruc
que no s'ha mort

ni els ha fuit
ni els ho han robat

ni s'ha amagat.

Què s'ha fet des ruc? Ha tornat ase.

2.1.27. Estimat meu, vols que facem

lo que [tots] feim cada vespre?

Posarem pèl damunt pèl

i amagarem [bé] la resta. Aclucar els ulls en anar a dormir.

3. Es Llombards

3.2.1. Enteniment discorreix

a lo que et demanaré:

quina feina fa el fuster?

No l'empra el qui el dona a fer

i el que el fa no se'n serveix

i qui l'empra no coneix

si està malament o bé (=2.1.14a). Un baiül.

(Artà. Ginard 1967: 318, núm. 19; SICM, 4: 31.08.1933; i 126: 16.01.1936; Camps 1986: 311, núm. 128).

3.2.2. Mumare mascle em parí

i jo femella he tornada

i com me veuen descordada

tothom s'acabussa a mi. Una figa flor.

La figa neix sent *figó* (masculí gramatical) i després torna *figa* (femení gramatical).

(Ariany. Ginard 1967: 327, núm.127).

3.2.3. Té clovella i té bessó,

cap i cul i no té cames

i puja damunt ses rames

i a baix fa es nieró. Un caragol.

(Sineu. Ginard 1967: 332, núm. 200; SICM, 29: 01.03.1934).

3.2.4. Al mig del mar som creada,

en la serena i el dia

i a casa de mon senyor

no dinen que jo no hi sia. La sal.

(Llucmajor. Ginard 1967: 322; núm. 75; SICM, 14: 09.11.1933; i 35: 19.04.1934; Camps 1986: 310, núm. 116).

3.2.5. Vamos, fadrins, descobriu

lo que vaig a preguntar:

quin animal hi haurà

que jo antany en vaig menjar

i enguany encara és viu? Un porc sanat.

3.2.6. Tu, qui ets home entès / Vós qui sou un home entès,

i de llest passes la mida: / qui de llest passau la mida:

quin és l'animal que crida, / com té sa carn consumida

quan ha acabada la vida,

i com és viu no diu res. / i com és viu no diu res? (= 2.1.15a). Un corn de peixater.

3.2.7. És una flor molt ufana,

guapa que no té eixemplar:

quina planta saps que hi ha / què cosa en el món hi ha

que té es fruit bo de menjar

i en una nit neix i grana? El safrà.

En realitat les plantes del gènere *Crocus* duren devers tres dies, però el vespre es tanquen un poc.⁶

(SICM, 42: 07.06.1934; i 92: 23.05.1935; Vilafranca. Ginard 1967: 330, núm. 173).

3.2.8. Un home vell s'encranca,
segons ses parts a on va:
quina planta saps que hi ha,
que son fruit, per més botar,
com se'n va deixa sa panxa? Un cogombre.

Es tracta de la cucurbitàcia *Ecbalium elaterium*, que quan té els fruits madurs es desprenen del peduncle i aspergeixen les llavors, sobretot si una persona els fer.

3.2.9. Animal de la gran casta,
que menja i no paeix;
de tant que s'enredoneix,
neix femella i mor mascle. Una paparra.

La paparra (gènere gramatical femení) quan està inflada es diu un *re* (gènere gramatical masculí).

(Llucmajor. Ginard 1967: 318, núm. 14; SICM, 5: 07.09.1933; Camps 1986: 303, núm. 65).

3.2.10a. Vós que sou mestre d'escola, / Tu, qui ets home manyà,
no em diríeu aquest punt: / em vols destriar aquest punt:
quin és l'animal que vola / quin és l'animal que va
amb ses cames per amunt? / amb les cames per amunt?

(Artà. Ginard 1967: 333, núm. 219; SICM, 5: 07.09.1933; Gili 1995: 171, núm. 1126; Aguiló & Adrover 2021: 138, núm. 78 i 139, núm. 79, respectivament; Camps 1986: 313, núm. 139).

3.2.10b. Deu esser lo bastiment,
que per dins la mar navega,
per menjar li donen pega,
per caminar roba i vent.

Pega, matèria viscosa, origen del topònim *Peguera*, transparent per als filòlegs, però de significat ignorat avui per molta gent; *bastiment*, 'mitjà de transport flotant de qualsevol mida i ús (DIEC2), 'barca grossa' (DCVB).

3.2.11a. Cada cosa du es seu demble,
cada una es seu estat:
digue'm: un escaravat,⁷
amb so cap i coll llevat,
an a quina cosa sembla?

DCVB, *Demble* 2. «fig. Manera d'obrar en relació a un fi (Mall. Men.) cast. *rumbo*.»

3.2.11b. Una cosa és botifarra
i s'altra camaiot penjat.
Jo, un escaravat,
amb so cap i coll llevat,
sempre el som acompanyat
a un botó de ximarra.

DCVB. *Samarra*. «Peça d'abric que els homes portaven sobre el jac i que els arribava fins prop dels peus (Mall.).»

3.2.12. Home sant, no desconfies,
que Déu mos perdonarà.
Quin arbre en el món hi ha
que amb dotze branques està
i a cada branca hi ha
dotze mares i sis fills? Un calendari. Un any amb els dotze mesos, quatre setmanes a cada mes i set dies a cada setmana.

La transmissió no és bona en el darrer vers, que hauria de dir «quatre mares i set fills».

(Banyalbufar. Ginard 1967: 324, núm. 91; Camps 1986: 307).

4. Santa Eulària des Riu

4.3.1. D'entrada som filla,
de sortida mare,
s'infant que jo criic
marit de ma mare. Una al·lota que, d'amagat, alletava son pare, tancat dins la presó.

⁶ Informació de Lleonard Llorens que agraesc.

⁷ *Escaravat* és un arcaisme santanyiner que conserva intacta la consonant labiodental.

(Montuïri. Ginard 1967: 318, núm. 16).

4.3.2. Una cosa que cap dins sa mà
i no cap dins sa caixa. Una canya.

(LR, 64, 12.10. 1889).

4.3.3. Una cosa com una fava
que ompli tota la casa. El llum, o sigui una bombeta.

4.3.4. Se'n va cap as bosc
i mira cap a casa
i se'n va cap a casa
i mira cap as bosc. Les banyes d'una cabra.

(Moscarí. Ginard 1967: 329, núm. 159; Camps 1986: 310, núm. 117).

4.3.5. Una iaia vella, vella,
que només té una dent
i amb una dentada seva
arreplega molta gent. La campana de l'església.

(Camps 1986: 304, núm. 71).

4.3.6. Una torreta blanca
que es qui l'obri no la tanca. (= 2.1.2). Un ou.

4.3.7. Un palm i un bocinet més,
es redons venen després,
sa dolçor me va en el cor
i des suquet es ventre em creix. Un raïm.

(Sant Joan. Ginard 1967: 322, núm. 74).

4.3.8. Un palm en tenc,
un palm en menj
i un palm en queda. (2.1.11). Una pinya de dacsà.

4.3.9. Un cuquet lluent, lluent
que va de part de ponent
i fa zic-i-zic-i-zic

i si no m'ho endevines
d'aquí a cent anys no t'ho dic. Un eixam d'abelles.

4.3.10. Pelut defora,
pelut dedins,
aixeca sa cama
i tira-t'hi dins. (2.1.19). Uns calçons.

4.3.11. Sa femella cuita és bona
i es mascle si el ben pelau,
quan sa femella s'eixanca,
es mascle s'hi tira dalt. Una col de pinya.

4.3.12. Un de panxa i un d'esquena,
un damunt i un davall,
remena qui te remena,
quin és es que sent més mal? Un molinet de fer sémola.

4.3.13. Davall te tenc,
damunt t'estic,
mal te toqui un llamp
si no te la fic! Un que pasta amb les mans.

4.3.14. Es hòmens ho fan,
per ses dones és,
per entrar fa mal,
per ses dones és. Unes arracades.

4.3.15. Més de cent germans
que tots seuen amb un banc,
es de davant pixa es de darrere
i es de darrere pixa es de davant. Una sènia.

Els cadufs de les sínies, *sénies* en eivissenc, tenien un foradet al darrere.

4.3.16. Més de cent germans
que tots seuen amb un banc
i tots tenen es cul blanc. Una jonquera.

4.3.17. Vaig anar a ca sa parenta,
vaig trobar que anava calenta,

li vaig aixecar sa camia
i li vaig clavar sa xeremia. Una olla que bull quan hi fiquen el cullerot.

4.3.18. Polit i polit que fos,
entre ses comes me'l posaria,
dret que anàs, que no orsàs,
a casa aniria. Un cavall.

4.3.19. Entre ses comes el tenc,
com més oli hi pos,
més lluent el tenc. Un morter.

4.3.20. La terra és blanca,
les llavors negres,
cinc són es bous
que s'arada manegen. Un que escriu.

(SICM, 34: 12.04.1934; Sòller. Ginard 1967: 319: núm. 32; LR, 39, 24.09.1887; Camps 1986: 299, núm. 35).

5. Sobre aquesta endevinalla 4.3.20⁸

Se sap que el seu origen es perd en el fons dels segles. L'any 1732 un tal Maffei va trobar un pergami de principis del segle VIII, de procedència hispànica (de Tarragona, o de Toledo segons altres) a la Biblioteca Capitular de Verona. Hi havia anat a parar després de ser traslladat a Càller i d'allí a Pisa. Cap a finals del segle VIII o a principis del IX, un amanuense veronès, probablement de la mateixa biblioteca, va escriure en el marge superior els versos següents, sembla que en un intent de provar la ploma amb la qual treballava. Sembla que ho feu sense aixecar-la del pergami:

Se pareba boves alba pratalia araba & albo versorio teneba & negro semen / seminaba.

El text, més antic que els Juraments d'Estrasburg, és considerat el primer testimoni d'una llengua romànica. Ho evidencien trets veronesos com *versòvio* 'arada', que apunta al nom llatí dels solcs, els imperfets d'indicatiu en *-aba* / *-eba* (a més amb bilabial i no labiodental), *negro* en comptes de *nigrum*, la influència ladina en *boves* i el llatí tardà *albo* i no *bianco*.

Hom havia pensat inicialment que era part d'una composició més llarga feta en lloança del treball del camp, però no va ser fins el 1927 que es descobrí el seu

⁸ Que consti el meu agraïment a José E. Gargallo, que em feu conèixer l'existència d'aquesta bella troballa veronesa i me'n proporcionà referents bibliogràfics.

significat, durant una exposició per part d'un professor universitari, De Bartholomaeis, en què una alumna, Lina Calza, estudiant universitària de primer, digué que aquells versos li semblaven una senzilla endevinalla. Aquesta n'és la traducció:

davant seu guiava els bous,
llaurava un prat blanc
i tenia una arada blanca
i semblava una llavor negra.

Doncs sí, els bous són els dits de la mà, el prat blanc el pergami o paper, l'arada blanca la ploma d'oca amb què s'escrivia i la llavor negra és la tinta. La difusió d'aquesta endevinalla és molt notòria. Navarro (1980: 229-251) n'ha localitzat paral·lels a dues poblacions de la província de Ciudad Real (Fuente el Fresno, Bolaños) i dona notícies de moltes més versions. Precisa que n'hi ha de castellanes, però també de Galícia, de Catalunya, de Mallorca, de Ribagorça.

De fet, a Mallorca en tenim diversos testimonis: un de 24 de setembre de 1887 (LR: núm. 39), un de 1934 (SICM: núm. 34), un altre de Sòller (Ginard 1967: 319, núm. 32) i un altre de Búger (*id.*: 339). En el pròleg de Francesc de B. Moll que hi ha en aquest volum tot just citat, s'hi troba una altra versió italiana de l'endevinalla, a més d'una castellana.⁹ Una altra, de recopilació més antiga, la tenim de 1818 a Menorca (Camps 1986: 299, núm. 35). No seria gens estrany que n'hi hagués més versions a Eivissa, ja que no he tingut ocasió encara d'accedir a la bibliografia existent sobre el tema.

La metàfora de comparar l'escriptura amb el fet que es retroba en textos llatins de Verona a la mateixa època, és antiquíssima i documentada per Monteverdi a l'antiguitat clàssica. T. Quintius Atta, mort el 77 aC, usa ja llaurar amb aquest significat en un vers que sant Isidor transmeté a tota l'edat mitjana (Navarro 1980). Em pregunt si la naixença de la metàfora va ser condicionada pel fet d'escriure en l'època romana sobre *tabulae* de cera, en les quals l'*stylus* sí que feia un autèntic solc sobre el suport.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ABRINAS, Coloma (1973¹¹): «Endevinayes», dins *Cocina Selecta Mallorquina*, Campos, Roig, p. 268-270.
- AGUILÓ, Cosme; ADROVER, Sebastià A. (2021): *Aiür! Versos de l'antigor. Cançons llombarderes recopilades per Mn. Clar*, Mallorca, El Gall Editor.
- CAMPS, Francesc (Francesc d'Albranca) (1986): *Folklore menorquí. De la pagesia*, I, Maó, Institut Menorquí d'Estudis.
- GILI, Antoni (1995): *Aportació al Cançoner Popular de Mallorca*, II, Mallorca, El calaix
- ⁹ Duen així: «Campo bianco, / semenza nera, / doi fa guarda / e cinque la mena». // . «Campo blanco, / semilla negra, / cinco toritos / y una ternera».

d'El Tall.

GINARD, Rafel (1967): *Cançoners populars de Mallorca*, II, Mallorca, Moll.

LR = *La Roqueta: Il·lustració Mallorquina* (1887-1890), Palma.

NAVARRO, M. Teresa (1980): «L'Indovinello veronese» en la provincia de Ciudad Real», *Cuadernos de estudios manchegos*, núm. 10, p. 229-251.

SICM = *Suplemento Infantil de Correo de Mallorca* (1933-1936). Palma.

TermFolk = *Diccionari terminològic de literatura popular*. En línia: <<https://termfolk.arxiudefolklore.cat/>> [Consulta: febrer de 2020].

**LES NOU ENDEVINALLES MÉS ANTIGUES DE LA TRADICIÓ CATALANA: ENTRE
ELS AENIGMATA DE SYMPHOSIUS (SEGLES IV-V) I LES ENDEVINALLAS POPU-
LARS DE PELAY BRIZ (1877)**

Rafael Beltran Llavador
Universitat de València
Amparo Rico Beltran
Universitat de València

Les nou endevinalles més antigues de la tradició catalana venen incloses dins d'un fragment amb traducció de la *Historia Apollonii regis Tyri*, una novel·la llatina, potser d'origen grec, que, a partir de la seua primera versió, cap al segle IV d. C., va recórrer tota Europa, va ser traduïda a diverses llengües, reduïda, prosificada, il·lustrada, i després pràcticament oblidada.¹

El protagonista Apol·loni és un heroi educat però fràgil, infortunat, perdut en la vida i entre les mars per culpa d'un destí infaust. La seua muller, Luciana, mor aparentment de sobrepert, i enmig d'una tempesta el seu cos és llançat a les aigües, tot i que serà rescatada en terres estranyes i finalment retrobada pel seu marit. La filla, Thais, criada amb una madrastra que la vol matar per gelosia quan es fa gran —és la dissort de les joves més belles, com Blancaneu—, serà després agredida, raptada per pirates, obligada a treballar en un prostíbul i s'haurà de guanyar la vida com a joglaressa. Thais (o Tharsis), que és el seu nom, finalment troba i reconeix son pare gràcies a les endevinalles de les quals passarem tot seguit a ocupar-nos. Pura novel·la d'aventures marítimes, pel que veiem; novel·la bizantina i germen per als arguments i motius d'altres futures novel·les bizantines. El personatge de Thais, a més a més, hi compona una de les figures femenines més originals i excepcionals de tota la literatura medieval, tan parca en la presentació positiva de dones actives i llestes. El plantejament a son pare de deu difícils endevinalles (en seran nou, en algunes traduccions) és una prova més de la seua intel·ligència; no és l'única, donat que també sap contar bones històries, i cantar, i tocar instruments, i ballar... Thais hauria sigut vertaderament una joglaressa i actriu excepcional!

La *Historia Apollonii regis Tyri* compta amb diverses derivacions romàniques. Una de les principals i més reeixides poèticament és el *Libro de Apolonio*, una joia literària que trasllada, a principis del segle XIII, a la quaderna via en castellà els versos llatins originals.² En català, en canvi, només se n'han recuperat dos fragments breus que tradueixen el text llatí; dos fragments suficients per a testimoniar, com a traces, la possibilitat d'existència d'una o més possibles traduccions

¹ Per a la *Historia Apollonii*, vegeu l'edició crítica de G.A.A. Kortekaas (2004). Per a l'expansió de la novel·la llatina en Europa es poden consultar, entre altres, Archibald (1991), l'edició i traducció al castellà modern de Puche (1997) i Panayotakis (2011).

² Per al text castellà, seguirem l'edició del *Libro de Apolonio* de Corbella (1992).